

Буряк Р. І.

РОЗВИТОК СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТУ ЯКОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ЇХ АУДИТУ

У статті розглянуто науково-практичні питання поліпшення систем менеджменту якості на основі їх аудиту, досліджено проблему удосконалення методичних підходів щодо проведення аудиту систем менеджменту якості діяльності аграрних підприємств. Визначено зміст аудиту системи менеджменту якості, запропоновано визначення поняття «аудит системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства». Обґрунтовано завдання аудиту системи менеджменту якості аграрного підприємства. Здійснено аналіз основних видів аудиту системи менеджменту якості та розроблено алгоритм процесу внутрішнього аудиту системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства. Удосконалено методику аудиту і сформовано комплекс показників для визначення результативності й ефективності процесу внутрішнього аудиту системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства. Розроблено методичні підходи щодо оцінки витрат праці на проведення внутрішнього аудиту системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства.

Ключові слова: якість, система менеджменту якості, аграрні підприємства, аудит систем менеджменту якості, методика аудиту, внутрішній аудит системи менеджменту якості

Рис.: 1. *Табл.:* 2. *Бібл.:* 10.

Буряк Руслан Іванович – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра маркетингу та міжнародної торгівлі, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15., Київ, 03041, Україна)

Email: ruslan1212@ukr.net

УДК 005:006.83:631.11

Буряк Р. И.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТА КАЧЕСТВА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ ИХ АУДИТА

В статье рассмотрены научно-практические вопросы улучшения систем менеджмента качества на основе их аудита, исследована проблема совершенствования методических подходов по проведению аудита систем менеджмента качества деятельности аграрных предприятий. Определено содержание аудита системы менеджмента качества, предложено определение понятия «аудит системы менеджмента качества деятельности аграрного предприятия». Обоснованы задачи аудита системы менеджмента качества аграрного предприятия. Осуществлен анализ основных видов аудита системы менеджмента качества и разработан алгоритм процесса внутреннего аудита системы менеджмента качества деятельности аграрного предприятия. Усовершенствована методика аудита и сформирован комплекс показателей для определения результативности и эффективности процесса внутреннего аудита системы менеджмента качества деятельности аграрного предприятия. Разработаны методические подходы к оценке затрат труда на проведение внутреннего аудита системы менеджмента качества деятельности аграрного предприятия.

Ключевые слова: качество, система менеджмента качества, аграрные предприятия, аудит систем менеджмента качества, методика аудита, внутренний аудит системы менеджмента качества

Рис.: 1. *Табл.:* 2. *Библ.:* 10.

Буряк Руслан Іванович – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра маркетинга и международной торговли, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (ул. Героев Оборони, 15., Киев, 03041, Украина)

Email: ruslan1212@ukr.net

УДК 005:006.83:631.11

Buryak R. I.

DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF QUALITY OF ACTIVITY OF AGRARIAN COMPANIES ON THE BASIS OF IMPROVEMENT OF METHODS OF THEIR AUDITING

The article considers scientific and practical issues of improvement of the quality management systems on the basis of their auditing and studies the problem of improvement of methodical approaches to auditing systems of management of quality of activity of agrarian companies. It identifies essence of the audit of the quality management system, offers definition of the "audit of the system of management of quality of activity of an agrarian company" notion. It substantiates tasks of the audit of the quality management system of an agrarian company. It conducts analysis of main types of the audit of the quality management system and develops an algorithm of the process of internal audit of the system of management of quality of activity of an agrarian company. It improves methods of audit and forms a complex of indicators for identifying effectiveness of the process of internal audit of the system of management of quality of activity of an agrarian company. It develops methodical approaches to assessment of volume of labour needed for conducting internal audit of the system of management of quality of activity of an agrarian company.

Keywords: quality, quality management system, agrarian companies, auditing quality management systems, audit methods, internal audit of the quality management system.

Fig.: 1. *Tabl.:* 2. *Bibl.:* 10.

Buriak Ruslan I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Marketing and International Trade, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (vul. Geroyiv Oborony, 15., Kyiv, 03041, Ukraine)

Email: ruslan1212@ukr.net

Постановка проблеми. В Україні у розрахунку на тисячу жителів систем управління якістю за стандартами ISO

серії 9000 менше ніж, наприклад, у Китаї – у 3,5 рази, у Іспанії – у 30 разів, у Італії – у 40 разів. При цьому, на думку

експертів, не більше 20% сертифікованих систем управління якістю в Україні реально функціонують [3, с. 115; 9]. Це послаблює конкурентні позиції вітчизняних підприємств, у тому числі й аграрних, на внутрішньому ринку і на ринках країн СНД та ЄС.

Отже, виникає нагальна потреба в розробці та впровадженні на аграрних підприємствах систем менеджменту якості згідно з вимогами міжнародного стандарту ISO 9001:2008, які могли б пройти міжнародну сертифікацію. До того ж, будь-яка система менеджменту якості аграрного підприємства потребує постійних перевірок, тобто інспектування, контролю та аудиту. Це необхідно для виявлення її сильних сторін і областей для удосконалення та забезпечення ефективного функціонування даної системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблем системного управління якістю діяльності аграрних підприємств присвячені праці відомих вітчизняних вчених: В. П. Галушка, О. Д. Гудзинського, Й. С. Завадського, І. Г. Венецького, А. М. Довжина, А. М. Должанського [2], П. Я. Калити [3], В. І. Кривощокова, В. О. Мозолюка, О. І. Момота [5], С. К. Фомічова, І. І. Чайки, М. І. Шаповала [10] та багатьох інших.

Дані питання також досліджували відомі зарубіжних вчені: Е. Демінг, Д. Джуран [1], К. Ісікава, Й. Кондо, Ф. Кросбі, Г. Тагучі, А. Фейгенбаум, Д. Харрінгтон, Ю. П. Адлер, О. В. Глічев, В. В. Єфімов, С. Д. Ільєнкова, О. М. Карпенко, М. Г. Круглов, В. А. Лапідус, І. І. Мазур, В. Ю. Огвоздін, В. В. Окрепілов [6] та багато інших.

Однак варто зауважити, що науко-практичні питання поліпшення систем менеджменту якості на основі їх аудиту є ще недостатньо вивченими, а проблема удосконалення методичних підходів щодо проведення аудиту систем менеджменту якості діяльності аграрних підприємств досить актуальна та потребує подальших досліджень.

Метою дослідження є удосконалення методики аудиту та формування комплексу показників для визначення результативності та ефективності процесу внутрішнього аудиту системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Аудит є важливим управлінським засобом моніторингу систем менеджменту якості діяльності аграрних підприємств. Вище керівництво підприємства повинно розуміти і приймати те, що реальна діяльність у підрозділах ніколи повністю не збігається з розробленими документами. Відхилення можуть відноситися як до невиконання вимог документів, так і до виконання додаткової діяльності. У процесі аудиту аналізується саме реальна ситуація, а не вимоги документів.

Згідно зі стандартом ДСТУ ISO 19011:2003 «Настанови щодо здійснення аудитів систем управління якістю і (або) екологічного управління» аудит системи менеджменту якості – це систематичний незалежний і задокументований процес отримання доказів аудиту та об'єктивного їх оцінювання з метою визначення ступеня виконання критеріїв аудиту [4, с. 2].

А з нашої точки зору, аудит системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства – це спосіб отримання

об'єктивних даних про те: наскільки результативна система менеджменту якості діяльності підприємства, які її сильні та слабкі сторони, що саме потрібно поліпшити, що не виконується у відповідності із запланованими показниками.

Тобто, об'єктом аудиту є аграрне підприємство, яке підлягає перевірці. Аудит у сфері якості поділяється на три види: аудит систем менеджменту якості; аудит якості продукції; аудит якості процесів. У даній статті ми детально розглянемо перший вид аудиту, а саме, аудит системи менеджменту якості.

Аудит системи менеджменту якості діяльності зорієнтований на виявлення причин виникнення невідповідностей у системі менеджменту якості, процесах або продукції аграрного підприємства. Звідси випливає і основна мета аудиту – зібрати об'єктивні свідчення, які дозволять виявити невідповідності у процесах, продукції (послугах) або системі менеджменту якості.

Виходячи з основної мети, визначаються і завдання аудиту системи менеджменту якості функціонування аграрного підприємства:

1. У процесі проведення аудиту необхідно визначити стан функціонування і результативність системи менеджменту якості.
2. Аудит повинен дати інформацію щодо ефективності системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства.
3. Необхідно визначити ступінь відповідності стандартам і процедурам системи менеджменту якості.
4. Перевірка якості виконання робіт.
5. Оцінка впливу змін на підприємстві на систему менеджменту якості.

Ми вважаємо, що головний результат, до якого повинен призводити аудит, – це визначення можливостей для поліпшення діяльності аграрного підприємства. Тому за будь-якого аудиту важливе значення мають об'єктивні свідчення, які аудитори виявляють у процесі його проведення. Отримати такі дані можна тільки у тому випадку, коли критерії аудиту і правила оцінки невідповідностей є чіткими і не допускають різного тлумачення.

На нашу думку, доцільно виділити два види аудиту – внутрішній аудит та зовнішній аудит (аудит другою або третьою стороною).

Внутрішній аудит системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства – це самоперевірка, яка допомагає підприємству підготуватися як до зовнішнього аудиту, який проводить третя сторона, так і налагодити роботу системи менеджменту якості. За допомогою внутрішнього аудиту можна визначити, у яких сферах діяльності організації потрібно провести навчання персоналу, які процеси системи потрібно переглянути та удосконалити.

Таким чином, внутрішній аудит проводиться для внутрішніх цілей як правило самим підприємством, або ж за дорученням його керівництва. Такий аудит може бути основою для декларування відповідності системи вимогам стандарту ДСТУ ISO 9001:2009.

До зовнішніх аудитів відносять «аудит другою стороною» або «аудит третьою стороною».

Аудити другою стороною проводяться сторонами, які мають певний інтерес до діяльності організації, наприклад замовниками або іншими особами за їхнім дорученням. Аудити третьою стороною проводяться зовнішніми незалежними організаціями. Ці організації здійснюють сертифікацію чи реєстрацію на відповідність вимогам чинних нормативних документів [10].

Тобто, аудит третьою стороною проводиться вибраним реєстратором, який офіційно відвідує організацію для підтвердження її відповідності вимогам стандарту ДСТУ ISO 9001:2009 «Системи управління якістю. Вимоги».

Варто зазначити, що реєстратор – це організація, яка проводить оцінювання системи якості підприємства на відповідність визначеним стандартам систем менеджменту якості, або комплексу вимог.

З моменту початку використання стандартів ISO серії 9000 і до теперішнього часу виникають спірні питання: наскільки ефективно впровадження системи менеджменту якості і чи сприяє вона досягненню підприємством поставлених цілей. Зовнішній аудит системи менеджменту якості допомагає знайти відповіді на ці питання.

Відповідно до стандарту ДСТУ ISO 9000:2007 «Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів», результативність цієї системи є не що інше, як ступінь реалізації необхідних дій і досягнення запланованих результатів. Отже, результативність системи відображує ефективність обраної стратегії. Поняття «ефективність системи менеджменту якості» визначається словником стандарту ДСТУ ISO 9000:2007, як співвідношення між досягнутим результатом і використаними ресурсами [7, с. 8].

Системи менеджменту якості, які вже сертифіковані на відповідність стандарту ДСТУ ISO 9001:2009, потребують періодичного контролю для гарантії того, що вони продовжують правильно функціонувати.

Розглянемо детальніше процес внутрішнього аудиту системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства. Внутрішній аудит проводиться для отримання впевненості у тім, що дії у сфері якості задовольняють відповідним вимогам, а також для моніторингу результативності системи менеджменту якості діяльності підприємства.

Дані заходи спрямовані на забезпечення постійної придатності всіх процесів системи менеджменту якості діяльності. Внутрішній аудит спрямований на виявлення причин невідповідностей та визначення можливостей здійснення коригувальних дій. Як правило, він проводиться з метою задоволення внутрішніх потреб підприємства.

Перед початком внутрішнього аудиту необхідно визначити перелік дій, які потрібно перевірити. Для цього варто скласти план аудиту системи менеджменту якості на основі графіків внутрішніх аудитів, які можуть регулюватися в залежності від продукції, що її виробляє аграрне підприємство, та стану виконання відповідних процесів системи.

Достатньо важливим елементом процесу внутрішнього аудиту є визначення кваліфікації персоналу, який проводить аудит, що включає в себе аналіз: досвіду, рівня підготовки, професійних навичок, рівня незалежності,

ступеня відповідності вимогам компетентності внутрішніх аудиторів.

На наш погляд, з метою удосконалення системи менеджменту якості діяльності керівництву аграрного підприємства потрібно затвердити постійну програму аудитів якості. До того ж, з нашої точки зору, варто чітко розмежувати аудит системи менеджменту якості з метою підтвердження відповідності стандарту, та аудит з ціллю забезпечення відповідності спеціальним вимогам організації і споживачів щодо системи менеджменту якості.

Для оцінки результативності та ефективності системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства окрім внутрішнього аудиту необхідно також застосовувати аналіз з боку керівництва організації.

Лідери вищої та середньої ланки підприємства мають систематично здійснювати аналіз стану функціонування системи менеджменту якості діяльності та визначати можливості для її удосконалення за допомогою: оцінювання результатів аудитів; аналізу даних щодо опитування споживачів; моніторингу стану функціонування процесів системи та відповідності продукції встановленим вимогам; оцінювання ефективності попереджуючих та коригуючих дій; перегляду заходів за результатами попереднього аналізу продукції, або процесів; визначення напрямів удосконалення системи менеджменту якості. Також керівництво підприємства повинно здійснювати підбір та оцінку аудиторів. Отже, внутрішній аудит та аналіз системи менеджменту якості з боку керівництва аграрного підприємства є взаємопов'язаними процесами.

При здійсненні внутрішнього аудиту системи менеджменту якості може бути виявлено ряд можливих невідповідностей: проводиться аудит елементів системи, але не здійснюється аудит процесного підходу; аудиторам виділено недостатньо ресурсів; не здійснюється аудит процесу підтвердження коригуючих дій стосовно усунення невідповідностей; відсутня система проведення внутрішніх аудитів; не застосовуються коригуючі дії за результатами аудитів; внутрішні аудитори не мають належної підготовки або некомпетентні; аудит проводиться незалежною особою; документація та записи ведуться неналежним чином та є неповними.

Ми вважаємо, що процес внутрішнього аудиту системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства повинен мати чітко визначену послідовність, або ж алгоритм (рис. 1).

Отже, після сертифікації системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства на відповідність стандарту ДСТУ ISO 9001:2009, або ж міжнародного стандарту ISO 9001:2008, організація повинна гарантувати, що його вимоги продовжують виконуватись. Для цього існують три види дій: внутрішні аудити; періодичний аналіз з боку керівництва підприємства; планові наглядові аудити системи менеджменту якості та аудити, які проводяться третьою стороною (реєстратором).

Ефективність внутрішнього аудиту системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства можна оцінювати виходячи з двох позицій:

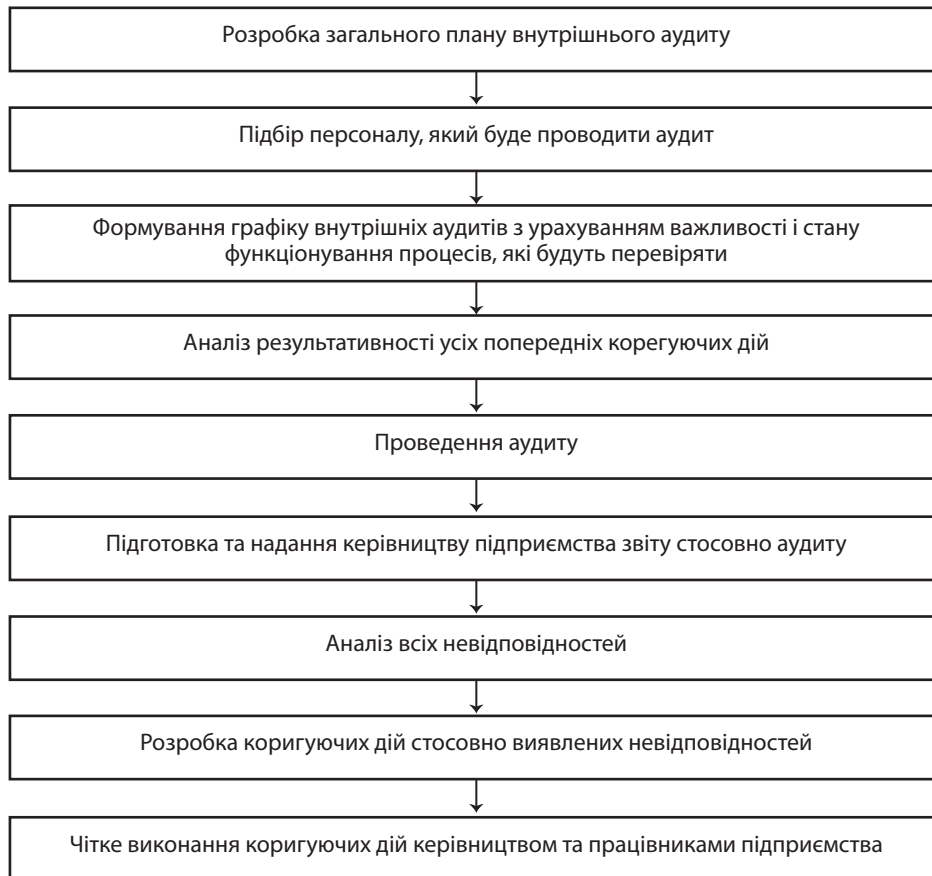

Рис. 1. Алгоритм процесу внутрішнього аудиту системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства

Джерело: сформовано автором

- внутрішньої (точка зору вищого керівництва, менеджера з якості, лінійних менеджерів, працівників, які оцінюють ресурси, що використовуються для аудиту);
- зовнішньої (точка зору споживачів, партнерів, постачальників, організацій з сертифікації та інших зацікавлених сторін, які не входять до складу організації).

Як і кожен процес, внутрішній аудит має свій «коефіцієнт корисної дії», однак нам представляється досить складним завданням оцінити і виразити його у цифрах і числах. Організації, що здійснюють внутрішній аудит системи менеджменту якості, на запит оцінити ефективність даного процесу нададуть різні відповіді. Але тим не менше всі вони зійдуться на більш-менш схожому положенні, що аудит систем менеджменту якості є ефективним за умови, якщо: спостереження аудиту надають цінну інформацію керівництву вищої ланки; ресурси, залучені для здійснення внутрішнього аудиту, є мінімальними.

Аудит слід проводити з мінімальним витрачанням ресурсів, в той же час забезпечуючи можливість отримання цінної інформації. Неможливо знайти один універсальний підхід до вирішення цієї проблеми, оскільки кожному аграрному підприємству необхідно самостійно виявити оптимальний підхід, здійснюючи моніторинг виконання програми аудиту, результатів аудиту, відгуків аудиторів та об'єктів аудиту.

Таким чином, аудит може бути ефективним, якщо при мінімальних витратах ресурсів можливе отримання цінних результатів аудиту. Ефективний аудит систем менеджменту якості діяльності аграрних підприємств може мати додаткову цінність, проте такого ефекту слід досягти за умови витрачання мінімальних ресурсів.

Нами розроблено комплекс показників для визначення результативності та ефективності процесу внутрішнього аудиту системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства (табл. 1).

Якщо якість планових документів зростає, підвищується результативність і ємність аудиту, збільшується середня тривалість «аудитів на місці», середні витрати праці керівника групи з аудиту на роботу з документами знижуються до оптимальної величини, а відхилення фактичних витрат праці на аудит від планових і кількість виявлених невідповідностей згідно з п. 8.2.2 ДСТУ ISO 9001:2009 при зовнішніх аудитах прямує до нуля, в цьому випадку ми можемо обґрунтовано говорити про результативність та ефективність процесу внутрішнього аудиту системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства.

Однак розрахунок наведених у табл. 1 показників неможливий без ведення первинної документації щодо аудиту. Перш за все, це програма і графік аудиту, а також оцінка витрат праці на проведення внутрішнього аудиту (табл. 2).

Таблиця 1

Основні показники для визначення результативності та ефективності процесу внутрішнього аудиту системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства

№ з/п	Показник	Методика розрахунку показника	Оптимальне значення
1	Якість планових документів з внутрішнього аудиту	Співвідношення кількості переносів часу аудитів до загальної кількості об'єктів аудиту за планом	Прямує до 0
2	Результативність аудиту	Співвідношення кількості фактично проведених аудитів до кількості запланованих аудитів	Прямує до 1
3	Ємність аудиту	Співвідношення кількості об'єктів аудиту до числа структурних підрозділів підприємства	Прямує до 1
4	Середня тривалість «аудиту на місці» (люд.-год.)	Співвідношення загальної тривалості аудитів до числа об'єктів аудиту	У відповідності з практикою підприємства
5	Середні витрати праці керівника групи з аудиту на роботу з документами (люд.-год.)	Співвідношення загальних витрат праці на роботу з документами до кількості аудиторських груп	У відповідності з практикою підприємства
6	Відхилення фактичних витрат праці на проведення аудиту від планових (люд.-год.)	Порівняння фактичних витрат праці на проведення аудиту з плановими	Прямує до 0
7	Кількість невідповідностей, виявлених по п. 8.2.2 ДСТУ ISO 9001:2009 при зовнішніх аудитах	–	Прямує до 0

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Методика оцінки витрат праці на проведення внутрішнього аудиту системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства

№ з/п	Об'єкт аудиту	Дата проведення аудиту	Витрати праці на проведення аудиту (люд.-год.)		Витрати праці на роботу керівника групи з документами (люд.-год.)		Аудитори
			план	факт	план	факт	
1	2	3	4	5	6	7	8
Всього							

Джерело: розроблено автором

Для проведення аналізу результатів внутрішніх аудитів, використовуються статистичні методи обробки інформації: побудова гістограм і контрольних карт, які є одним з елементів звіту з внутрішнього аудиту. Часткова автоматизація процесу внутрішнього аудиту знижує трудомісткість процесу аудиту.

Вище керівництво аграрного підприємства, на якому впроваджена система менеджменту якості, повинно бути зацікавлене в тому, щоб знати рівень ефективності функціонування даної системи, тому що вона пов'язана з розподілом ресурсів. Внутрішній аудит, як один із специфічних процесів системи менеджменту якості, також вимагає ресурсів. Тому, неможливо здійснювати аудит ні в якій формі, якщо необхідні ресурси не розподілені відповідним чином.

Ефективність внутрішнього аудиту системи менеджменту якості діяльності аграрного підприємства визнача-

ється за різними аспектами, а причини його низької (або задовільної) ефективності поділяють на дві групи:

- людські аспекти (мотивація вищого керівництва, внутрішніх аудиторів);
- технічні аспекти (навчання внутрішніх аудиторів, методологія аудиту тощо).

Оскільки здійснення внутрішнього аудиту системи менеджменту якості продовжує залишатися вимогою стандарту ДСТУ ISO 9001:2009 «Системи управління якістю. Вимоги», аграрні підприємства, що мають сертифіковані системи менеджменту якості, будуть змушені здійснювати внутрішній аудит на тому рівні ефективності та результативності, який вони здатні досягти. Більше того – якщо результативність внутрішнього аудиту буде оцінюватися органом з сертифікації (ДСТУ ISO 9001:2009, стаття 4.1 – «Організація повинна розробити, задокументувати, запровадити й під-

тримувати систему менеджменту якості та постійно поліпшувати її результативність відповідно до вимог цього стандарту» [8, с. 2]), то ефективність внутрішнього аудиту залишається на розсуд самої організації. Керівництво вищої ланки аграрного підприємства є найбільш зацікавленою стороною даного процесу, і воно потребує відомостей про те, чи призвели інвестиції у процес (задіяні ресурси) до отримання цінної інформації необхідної для покращення діяльності компанії (досягнуті результати).

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Аудит систем менеджменту якості діяльності аграрних підприємств відноситься до видів аудиту, які не регламентуються вітчизняним або міжнародним законодавством. Відповідно, не існує обов'язкових законодавчих норм для визначення порядку і правил аудиту систем менеджменту якості, вимог до аудиторів, необхідної звітності. Це пов'язано з тим, що сертифікація систем менеджменту якості відноситься до добровільної області підтвердження відповідності і всі заходи, які стосуються розробки і впровадження системи менеджменту якості діяльності, є добровільною ініціативою аграрного підприємства.

Однак, незважаючи на відсутність законодавчих норм, існують певні правила, що регламентують проведення ауди-

тів систем менеджменту якості діяльності аграрних підприємств. Прикладом таких правил є вітчизняний стандарт ДСТУ ISO 19011:2003 «Настанови щодо здійснення аудитів систем управління якістю і (або) екологічного управління» [4], який є аналогічним міжнародному стандарту ISO 19011:2002. Цей стандарт доцільно використовувати як для здійснення внутрішнього аудиту, так і для зовнішнього аудиту.

Крім того, для регламентування роботи органів з сертифікації, розроблені певні правила проведення аудитів органами з сертифікації, встановлені вимоги до їх роботи та щодо аудиторів. Ці правила встановлюються системою сертифікації, в якій акредитована організація, що здійснює сертифікацію систем менеджменту якості.

Для досягнення цілей внутрішнього аудиту аграрне підприємство самостійно має розробляти свої власні правила щодо проведення аудиту систем менеджменту якості діяльності. Дані правила встановлюються в одній з обов'язкових процедур системи менеджменту якості діяльності – процедурі проведення внутрішніх аудитів.

Отже, проблема удосконалення методичних підходів щодо проведення аудиту систем менеджменту якості діяльності аграрних підприємств є досить актуальною та потребує подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джуран Д. Все о качестве: Зарубежный опыт / Д. Джуран. Выпуск 2. Высший уровень руководства и качество. – М., Изд-во стандартов, 1993. – 45 с.
2. Должанський А. М. Системи управління якістю / А. М. Должанський, Н. М. Очеретна, І. М. Ломов. – Дніпропетровськ: Видавництво «Свідлер А.Л.», 2009. – 390 с.
3. Калита П. Я. Главное звено. Деловая лирика и публицистика. Издание пятое, дополненное / П. Я. Калита. – К.: Украинская ассоциация качества. – 2011. – 220 с.
4. Настанови щодо здійснення аудитів систем управління якістю і (або) екологічного управління: ДСТУ ISO 19011:2003 – [Чинний від 2004-07-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2004. – 24 с. – (Національні стандарти України).
5. Момот А. И. Экономический механизм управления качеством / А. И. Момот. – Донецкий национальный технический университет. – Донецк: Норд-Пресс, 2005. – 384 с.
6. Окрепилов В. В. Всеобщее управление качеством. Учебник / В. В. Окрепилов. – СПб.: Изд-во СПб УЭФ, 1996. – 454 с. Кн. 1.
7. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів: ДСТУ ISO 9000-2007 – [Чинний від 2008-01-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2008. – 29 с. – (Національні стандарти України).
8. Системи управління якістю. Вимоги: ДСТУ ISO 9001:2009 – [Чинний від 2009-09-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2009. – 26 с. – (Національні стандарти України).
9. Українська асоціація якості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.uaq.org.ua].
10. Шаповал М. І. Менеджмент якості: підручник / М. І. Шаповал. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 475 с.

REFERENCES

- Dzhuran, D. Vse o kachestve: *Zarubezhnyy opyt* [All about quality: International Experience]. Moscow: Izd-vo standartov, 1993.
- Dolzhanskyi, A. M., Ocheretna, N. M., and Lomov, I. M. *Sistemy upravlinnia yakistiu* [Quality Management Systems]. Dnipropetrovsk: Vyd-vo Svidler A. L., 2009.
- Kalita, P. Ya. *Glavnoe zveno. Delovaya lirika i publitsistika*. [The main link. Business poetry and journalism.]. Kyiv: Ukrainskaia assotsiatsiia kachestva, 2011.
- Momot, A. I. *Ekonomicheskyy mekhanizm upravleniia kachestvom* [The economic mechanism of quality control]. Donetsk: Nord-Press, 2005.
- «Nastanovy shchodo zdiisnennia audytiv system upravlinnia iakistiu i (abo) ekolohichnoho upravlinnia» [Guidelines for auditing quality management systems and (or) environmental management]. DSTU ISO 19011: 2003. 2004.
- Okrepilov, V. V. *Vseobshchee upravlenie kachestvom* [Total Quality Management]. St. Petersburg: Izd-vo SPb UEF, 1996.
- «Systemy upravlinnia iakistiu. Osnovni polozhennia ta slovnyk terminiv» [Quality Management Systems. Основні положення та словник термінів]. DSTU ISO 9000-2007, 2008.
- «Systemy upravlinnia iakistiu. Vymohy» [Quality Management Systems. Вимоги]. DSTU ISO 9001: 2009, 2009.
- Shapoval, M. I. *Menedzhment iakosti* [Quality Management]. Kyiv: Znannia; KOO, 2003.
- «Ukrainska asotsiatsiia iakosti» [Ukrainian Association for Quality]. http://www.uaq.org.ua].